

többen végeznek ilyen jellegű kutatásokat. A tudományos szövegek elemzése is mintha egy kissé háttérbe szorult volna, bár PETŐFI ennek szükséges voltát többször is hangsúlyozza.

Kérdéseimet és bizonyos kételyeimet nem annyira a saját véleményemként fogalmaztam meg, hanem inkább a szemiotikai textológiáról folytatott magánbeszélgetéseim és vitáim során észlelt megjegyzések alapján próbáltam egynéhányat közülük ismertetni.

Végül illesse hála és köszönet mindazokat a kollégákat, akik lehetővé tették ennek a színvonalas megbeszélésnek a megrendezését, és PETŐFI S. JÁNOST azért, hogy a 20. században magyar nyelvtudós is alkotott olyan elméletet, és ki tudott alakítani olyan szemléletmódot, mely döntő módon és egyértelműen meghatározza a nemzetközi textológiai kutatások irányát.

2.2. Szemiotikai textológia és stilsztika

SZABÓ ZOLTÁN

PETŐFI SÁNDOR JÁNOS előadása ugyanúgy, mint nemrég megjelent könyve (PETŐFI: 1994. és abban is főleg a harmadik fejezet), átfogó, tömör összefoglalása koncepciójának, a szemiotikai textológiának, ami — ahogy a fülszöveg is jelzi — interdiszciplináris fogantatású szöveg szemiotikai diszciplína, „egy multimedialis (de dominánsan verbális) szövegek interpretálására alkalmas szöveg tan” (PETŐFI: 1994. 137.). Kialakításának első fázisában a „cél egy általános (közvetlenül egyetlen médiumtól se függő) szemiotikai textológiai elméleti keret körvonalazása volt”, ami aztán „különféle, multi- a mediális, de dominánsan verbális kommunikátumokból vett példák útján történő” szemléltetéssé fejlődött (PETŐFI: 1994. 137.).

Előadásában is PETŐFI elmélete valamennyi elemét, tényezőjét világos és egyben az összefüggésrendszerhez következetesen ragaszkodva értelmezi, határozza meg. Különösen tanulságos a diszciplína megnevezési lehetőségeinek a latolgatása és elvetése, azaz hogy miért nem jó a szöveggrammatika, szöveg tan, szöveg elmélet, szöveg nyelvészet terminus, és hogy miért jó a 'szemiotikai textológia' műszó, továbbá hogy abban a 'textológia' félrevezető következtetések létrejöttét akadályozza meg, a 'szemiotikai' jelző viszont „találó következtetéseket sugall” (PETŐFI: 1994. 81), azaz a szemiotikai textológia (1) a szöveget jelkomplexusnak tekinti, (2) a szöveget a szemiotika hármass felépítésének megfelelően szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szempontból egyaránt elemzi, (3) a 'jelkomplexus' műszó a verbális jelleg mellett nem zárja ki az azokhoz társuló nem verbális médiumelemek szerepét (PETŐFI: 1994. 81).

A szóban forgó diszciplínát megnevező műszó, a 'szemiotikai textológia' sokkal több kérdést rejt magában, mint feltételezni lehetne. Ezt érdemben úgy lehet taglalni, ha a 'szemiotikai textológia' terminust a 'szöveg szemiotika' megnevezéssel vetjük egybe. Több szerzőnél is, például RASTIERNÉL (1974.), GREIMASNÁL (1976.), ECONÁL (1979.) a 'szöveg szemiotika' műszó mintha a kérdéses diszciplína (szöveg tan, textológia) egészét jelentené. Eszerint a szöveg vizsgálat egésze a szemiotika körébe tartoznék, és így ez a szöveggel foglalkozó tudomány egyik elkülöníthető ága lenne a szemiotikának. PETŐFI műszava, a szemiotikai textológia viszont azt jelzi, hogy a szóba jöhető fő kérdések tanulmányozása számára a szemiotika csak az egyik vizsgálati lehetőség, feltehetőleg a

legfontosabb, hisz a szemiotika átfogó, egységes keretet biztosít. Ezt a véleményt igazolnák korábbi (olykor inkább csak utalásszerű) értelmezések, például az, hogy a 'szemiotikai textológia' (egy) „szövegtani diszciplína” (PETŐFI és BÉKÉSI [szerk.]: 1990. 5), vagy pedig hogy „speciális felépítésű szövegtan” (VASS: 1990. 106). Ehhez hasonló értelmű műszo NÖTHnél (1978. 21) a szemiotikai keret, amelyből világosan kiderül, hogy a szemiotika csak az egyik vizsgálati lehetőség, de NÖTH még ezt is megszükiti azzal, hogy a szövegtan (nála szövegnyelvészet) csak a természetes nyelvek szövegeivel foglalkozik, a szemiotika viszont egyaránt figyelemmel van a verbális és a nem verbális jelenségekre mint szövegekre. Ebben persze NÖTH felfogása különbözik a PETŐFIétől.

Érdekes és egyben tanulságos is PETŐFI koncepciójának kialakulása és fejlődése. Jól ki lehet venni belőle azt, hogy az általános tudományelmélet igényes szempontjaihoz igazodva hogyan lehet teóriát alkotni. Egykori kiindulópontja a transzformációs grammatika volt (PETŐFI: 1971.), amelyet aztán szemantikával, logikával, pragmatikával, majd a szemiotika egészével tett teljesebbé, és így aztán egy olyan szövegelmélet alapjait rakta le, amelyet fokozatosan bővített. Erről a bővítésről, továbbfejlesztésről egyik-másik tanulmányának a címe (címrészlete) is tanúskodik, egyrészt például az abban szereplő *felé* (Towards an Empirically Motivated Theory of Verbal Texts, 1973., Az irodalmi művek elemzésétől a multimediális kommunikáció szemiotikai elmélete felé, 1990.) vagy az *-ig* (A mondatgrammatikától egy formális szemiotikai szövegelméletig, 1976.), másrészt viszont az, hogy *részleges* (Vers une théorie partielle du text, 1975.). Nem is sok idő után a „szövegszerkezet — világszerkezet”-nek nevezett elmélete a szöveg sok szempontú leírását biztosította. A továbbfejlesztésről tanúskodik felfogásának újabb elnevezése, a „Vehikulum — Relatum” elmélet, amely az eddigi szemiotikai textológiai kutatások eredményeinek figyelembevételével a jelkomplexusok két fontos összetevőjét foglalja magában, a négy lehetőség közül azt a kettőt, amely a korábbi elnevezés két tagjának megfelelője. Minderről maga a szerző azt vallja, hogy koncepciója „alakulásának ismerete tudománytörténeti szempontból is érdeklődésre tarthat számot”, és hogy a szemiotikai textológiához vezető útjának főbb meghatározóit és egyes állomásait az utóbbi időben több írásában is tárgyalta. És mi a végeredmény? Szerintem az, hogy ma már PETŐFI jogosan állíthatja, hogy elméletében a releváns aspektusokat véglegesnek lehet tekinteni (PETŐFI: 1994. 80).

Elméletében és vizsgálataiban fontos szerepet játszik az interpretáció. Különböző interpretációtípusokat, illetőleg típusokon belüli ellentétpárokat különít el: természetes — elméleti, első fokú — másodfokú, értelmező — értékelő, leíró — argumentatív, strukturális — procedurális, és ezek közül különös jelentőséget tulajdonít annak, ami elméleti, leíró, strukturális, értelmező. Szorosan az interpretációtípusokhoz kapcsolódik a szövegek (kommunikátumok) két megközelítési lehetősége: az analitikus-kreatív és a kreatív-produktív forma. A kettő közül jelentősebb szerepet szán a kreatív-produktív megközelítésnek. E lehetőségek alkalmazásáról, tényleges elemzésekről több kötete, tanulmánya is felvilágosít.

Míndez elvezet egy engem különösebben érdeklő vizsgálathoz, a stilisztikai elemzéshez, tágítva a kört a szövegtan és stilisztika kapcsolatának a kérdéséhez. Ennek tárgyalásához az átfogó kérdés nyilván az lehet, hogy a szemiotikai textológia elvei, eredményei hogyan hasznosíthatók a stilisztika számára, hogyan világíthatnak meg idevágó stilisztikai felfogásokat, eljárásokat.

c PETŐFI munkásságában nem egy olyan részlet van, amelyeket önmagukban tényle-

ges stilisztikai jelenségnek tekinthetünk, mint amilyen például a direkt és indirekt beszédaktus vagy a metaforát alkotó közvetlen és közvetett értelem, illetőleg az ennek megfelelő közvetlen és közvetett korrelátum (PETŐFI: 1994. 52—53), továbbá mindaz, amit a képregényről és a konkrét versről (PETŐFI: 1994. 54—61), valamint másutt, több helyen is a képversről mond. Mind a konkrét költészet, mind pedig a képvers vizuális költészet, az első korai előzménye az antikvitásból ismert 'carmina figurata', a második pedig a középkori 'szóalgebra'. Mindkettőre kettős multimedialitás jellemző, amelynek forrása egy jól ismert tendencia: a művészetek integrációja.

Valóban, a konkrét költészet a szóművészet technikája mellett a képzőművészetek eljárásait is alkalmazza, a verbális anyag mellett grafikai anyag is van (SKWARCZYŃSKA: 1981. 138—139).

Ehhez hasonlóan a képvers vagy SOMLYÓ GYÖRGY (1980. 273) szerint a rajzos vers vagy versrajz is kettős, vegyes kommunikátum: rajz, kép és szöveg sajátos kombinációja, szoros kapcsolata, hisz rajz és szöveg egybeesik, koherens közlésgységet alkot. A képregényben, és tegyük hozzá, a feliratos filmen a kép és a szöveg kapcsolata az előbbiekhöz viszonyítva lazább. Az elmondottakból is következően a képversek elemzéséhez három diszciplína szükséges: (1) egy általános (tehát szövegre, festményre, szoborra, filmre stb.) egyaránt érvényes, vizsgálatukban egyaránt hasznosítható általános képszemantika és képszintaxis (l. például IMDAHL: 1970.), (2) egy vizuális szövegtudomány, aminek forrása a szövegtan mellett a vizuális szemiotika (l. erről HORÁNYI: 1976.), (3) egy sajátos, a képvers olvasását és értelmezését segítő befogadásmélet. Ennyiből is látható, hogy a képvers vizsgálata sok és sokféle szemiotikai textológiai és ebből (is) fakadó stilisztikai kérdést vet fel (a képvers retorikájáról l. LONGREE: 1976.).

De PETŐFI elméletének és elemzéseinek az eddig tárgyalt közvetlen, az önmagában is stilisztikainak tekinthető néhány vonatkozása mellett közvetett lehetőségeiről is beszélhetünk. Ezek tárgyalásához egy kis kitérőre, a szövegtan és stilisztika kapcsolatának megvilágítására van szükség. Ennek megítélésében nincs egység. Kezdjük talán azzal, hogy a kettő összefüggéséről talán KÁROLY SÁNDOR (1983. 29) mond a legtöbbit, amikor azt állítja, hogy a szövegtan és a stilisztika ikertudomány. Erre a kapcsolatra alapozva d többen is 'szövegstilisztikáról' beszélnek, aminek értelmezésében szintén nagy a tarkaság: a szövegstilisztika a szöveggé válás stíluseszközeivel, stílárís vonatkozásaival foglalkozik (NAGY: 1980. 69), SZATHMÁRI (1983. 338—339) szerint a szövegstilisztika a szövegtan stilisztikai része, elsősorban a szöveg szintjén jelentkező stíluseszközök tartoznak ide. Ennek az értelmezésnek szerintem a fordítottja is lehetséges, az tudniillik, hogy a szövegstilisztika a stilisztika egyik ága (a hangtan, szótan, képtan, mondattan stilisztikáját követő ág). Közel áll ehhez SOWINSKI (1983. 122) felfogása, hisz úgy véli, hogy a szövegstilisztika nem más, mint a stilisztika szövegnyelvészeti relevánssága, ami abból adódik, hogy mind a szövegnyelvészet, mind pedig a stilisztika a szöveggel és alkotóelemeivel foglalkozik.

Az említett meghatározások a lényegre sarkítanak, de szerintem nem eléggé átfogóak. Magam már több mint két évtizede tárgyalási alapként egy háromtényezős keretet alakítottam ki, amelyben (1) a szöveg eltérő hierarchiájú szintjeit (2) a stilisztikában vizsgált jelenségekkel és (3) a stilisztika ágaival, tanulmánytípusaival azonosítom és e kapcsolom össze. Van eszerint (1) a szöveg alkotóelemeinek a szintje, aminek megfelelője a stílárís értékű nyelvi (tehát hangtani, szótani, képtani, mondattani) elemek szintje, ennek vizsgálata a stilisztikai minősítés tárgykörébe tartozik, (2) a szöveg, ennek

megfelelője a nyelvi közlemények stílusa, amelynek a vizsgálata a stilisztikai elemzés, (3) a szöveg feletti minőség, a sokféle szövegtípus, aminek megfelelője a stílustípus, más néven stílusnem vagy funkcionális stílus, tehát például a szépirodai és ezen belül is az egyéni, műfaji, irányzati stílus, továbbá a tudományos, hivatalos, publicisztikai, társalgási stílus stb., amelyekkel a stílustipológia foglalkozik.

Az első ág, a stilisztikai minősítés többek véleménye szerint elhanyagolható vizsgálat, bár nem feledkezhettünk meg arról, hogy ez végül is a stilisztika ábécéje. A második ág, a stilisztikai elemzés eléggé nyilvánvaló megfelelője annak, amit PETŐFI interpretációnak, illetőleg a szövegek megközelítési lehetőségeinek nevez, tehát az e' analitikus-kreatív és a kreatív-produktív forma. A segítség lehetősége itt egészen nyilvánvaló. Szerintem ugyanis a PETŐFITől kialakított szövegvizsgálatok eredményei jól hasznosíthatók, persze stilisztikai átlényegítéssel, azaz a feltárt tények és összefüggések stilisztikai minősítésével. Különösen jó alapnak tekintem azt az elemzésváltozatot (gyakorlatot), amelyben egy-egy vers szakaszainak a sorrendjét kell megállapítani, és a választott sorrendet megindokolni. Ez esetben ugyanis nagyon sok stilisztikai jellegű, értékű indokolás lehetséges, amit itt most témánk szempontjából úgy magyarázhatunk, hogy mindez stilisztikai továbbfejlesztése a szóban forgó szövegvizsgálatnak, és így kiindulópontja, alapja lehet egy tényleges stilisztikai elemzésnek.

A harmadik stilisztikai ág, a stílustipológia számára egyelőre csak annyi lehetőséget látok, hogy az elemzések eredményeit szöveg feletti minőségek vizsgálatában hasznosíthatjuk, azaz például Baka István nem egy, hanem sok versét a fentebb említett módon elemezzük, az eredmények alapján elvonatkoztatás és általánosítás révén a költő egyéni stílusát jellemezzük.

Ennyit egészen röviden a segítség, a hasznosítás lehetőségeiről. Számbavételük után még arról is szólnunk kell, ami nemcsak itt, hanem másutt is hiányzik.

f Elsőként a történetiség feltűnő hiányát említeném (1. tölem részletesen SZABÓ: 1992.). A szöveg történetiségével való intenzív foglalkozás és eredményei javítanák, gazdagítanák a szöveg genezisére is figyelemmel levő stilisztikai elemzést, azaz azt, amit stilisztikai ontogenezisnek és stilisztikai filogenezisnek nevezek, ami a stilisztikai elemzés különböző szintjeinek külső kontextusába tartozik. És még inkább javíthatnák a még csak kifejlődőben levő stílustörténetet. Ezzel kapcsolatban azt is állíthatnám, hogy a diakronikus szemiotikai textológia kifejlésztésével a stílustörténetnek egy szövegelméleti modelljét lehetne kialakítani.

g A második az esztétikum hiánya. A PETŐFINél felsorolt interpretációtípusok között szerepel az értékelés, de nem realizálódik, tehát a helyzet ugyanaz, mint a többi szövegelméletben. Szövegvizsgálatokhoz kötött esztétika kialakításáról, egy figyelemreméltó próbálkozásról, MAX BENSE (1969.) felfogásáról ugyan tudunk, de ez talán már el is avult, legalábbis ma úgy látszik, hogy nem folytatható, többek között azért sem, mert a szerző (szöveg)esztétika-elméletét tapasztalati diszciplinának tartja, ami aligha egyeztethető az esztétika értékítéleteket kialakító jellegével, nem beszélve arról, hogy csak részben szövegelméleti, legalább annyira információelméleti esztétika is.

Mindaz, amit itt stilisztikai lehetőségként tárgyaltam, PETŐFI szemiotikai textológiájának tudományelméleti és gyakorlati értékeit is jelzi. Van persze más értéke is, amit nem fejtettem ki, de implicite benne van előadásomban. Hogy mi az, azt nem a magam szavaival mondom el, hanem a PETŐFI (1994.) kötetéhez előszót író NAGY PÁL metaforájával világítom meg: „a türelmes olvasó egy különös, tiszta világot, a racionális-

tudományos gondolkodás és kreativitás harmonikus »szép új világát« fedezheti fel magának”.

Szigorúan tudományelméleti szempontból még egy idevágó gondolatot szeretnék megemlíteni, olyant, amelyet az elmúlt években kérdésként már kétszer felvettem, most azonban a kérdést kijelentő mondatáá transzformáltam, és ez most így hangzik: PETŐFI szemiotikai textológiája új paradigma, vagy legalábbis azzá fejlődő fázisban van. Ennek kifejtésére és bizonyítására azonban itt most nem keríthetek sort. Nem azért, mert nem vagyok kuhnista, hanem azért, mert ennek érdembeli tárgyalása egy külön és nem is rövid előadást igényelne.

Irodalomjegyzék

BENSE, Max:

1969. *Einführung in die informationstheoretische Ästhetik: Grundlegung und Anwendung in der Texttheorie*. Reinbek bei Hamburg.

ECO, Umberto:

1979. *The Role of the reader: Explorations in the semiotics of texts*. Bloomington — London, Indiana University Press.

GREIMAS, Algirdas J.:

1976. *Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques*. Paris, Seuil.

HORÁNYI Özséb:

1976. Adalékok a vizuális szöveg elméletéhez. *ÁNyT.* 11. 143—165.

KÁROLY Sándor:

1979. A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. SZATHMÁRI István és VÁRKONYI Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest, MNYTK. 23—55.

IMDAHL, Max:

1970. Bildsyntax und Bildsemantik. Siegfried J. SCHMIDT (szerk.): *Text Bedeutung Ästhetik*. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag.

LONGREE, Georges H. F.:

1976. The rhetoric of a picture-poem. *PTL.* 1. 63—84.

NAGY Ferenc:

1981. *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába*. Budapest, Tankönyvkiadó.

NÖTH, Winfried:

1978. The semiotic framework of textlinguistics. U. Wolfgang DRESSLER (szerk.): *Current trends in textlinguistics*. Berlin — New York, de Gruyter. 21—34.

PETŐFI S. János:

1971. *Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie*. Frankfurt, Athenäum.

1994. *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondatszemiotikától a szövegszemiotikáig*. Párizs—Bécs—Budapest, Magyar Műhely.

PETŐFI S. János és BÉKÉSI Imre (szerk.):

1990. Előszó. *Szemiotikai szövegtan: 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*. Szeged, Acta Acad. Paed. Series Ling. — Litt. — Aest.

RASTIER, François:

1974. *Essais de sémiotique discursive*. Tours, Mame.

SKWARCZYŃSKA, Stefania:

1981. A konkrét költészet és az azzal rokon jelenségek helye a tudományos poétika érdeklődési körében. GRÁFIK Imre és VOIGT Vilmos (szerk.): *Kultúra és szemiotika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 133—145.

SOMLYÓ György:

1980. *Philoktétész sebe. Bevezetés a modern költészetbe*. Budapest, Gondolat.

SOWINSKI, Bernhard:

1983. *Textlinguistik: Eine Einführung*. Stuttgart—Berlin—Mainz. Kohlhammer.

SZABÓ Zoltán:

1992. A szöveg történetisége. PETŐFI S. János és BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz*. Szeged, JGYTF Kiadó.

SZATHMÁRI István:

1983. Beszélhetünk-e a szövegstilisztikáról? RÁCZ Endre és SZATHMÁRI István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest, Tankönyvkiadó. 320—355.

VASS László:

1990. Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához). PETŐFI S. János és BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*. Szeged, Acta Acad. Paed. Ser. Ling. — Litt. — Aest. 85—115.

2.3. Segédtelemek Petőfi S. János szövegszemiotikai rendszeréhez

BENCZE LÓRÁNT

1. lemma. PETŐFI szövegszemiotikai rendszere határozott és világos elméleti rendszer. Bármilyen típusú szöveg vizsgálatára alkalmas. Ez a rendszer elemzési „háló” borít a vizsgálandó szövegre, amelyben mintegy fönnakadnak a szöveg különféle lényeges tulajdonságai.

2. lemma. A rendszer, lévén meglehetősen elvont tudományos rendszer, nem alkalmas közvetlenül az iskolai munkára, de annak nélkülözhetetlen szilárd elméleti háttéréül szolgálhat. A korábbi iskolai (tankönyvi és nem tankönyvi) elemzésekből éppen ilyen elméleti háttérrendszert hiányolok. Az irodalomtudományi (elméleti, történeti, esztétikai stb.) elemzések meglehetősen esetlegesek, tudományosan eléggé megfoghatatlanok. Ha éppen egy jó intuícióra épültek, akkor eligazítanak, érdekesek, munkahipotézisként felhasználhatók. A nyelvészeti indíttatású (poétikai, stilisztikai) elemzések között sok a maga egészében vagy részleteiben már tudományosnak mondható, de nyilván a vizsgált szövegeknek csak kisebb egységeire (hang, morféma, szintagma és mondat) terjedtek ki.

3. lemma. A szövegtannak fel kellene használnia az antik és középkori retorika gazdag fogalmi eszköztárát. Esetenként ez az eszköztár sokkal finomabb osztásokkal, alosztásokkal dolgozott, mint a (mai) szövegtan. Mivel manapság a retorika szó több eltérő jelentésben használatos, például leszűkítve a beszédtechnikára, amely az antik retorikának csak egy része volt (*pronuntiatio*), — vagy leszűkítve a stílusesszüközökre, amely az antik retorika egy másik részének (*elocutio*) része volt —, a félreértések elkerülése végett legalább durván meg kell határoznom, mi a retorika. A retorika, az antik retorika is, a hatékony nyilvános beszéd tudománya, s mint ilyen, az antik retorika